

Розділ 22 Розслідування вбивств

§ 1. Криміналістична характеристика вбивств

Вбивство — це злочин проти життя особи, який являє собою умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині (ст. 115 КК). Найважливішим завданням оперативно-розшукових та слідчих органів є швидке розкриття вбивств, встановлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Складність розслідування вбивств зумовлена відсутністю, як правило, свідків, великою кількістю версій розслідування, характером речових доказів, а у деяких випадках — інсценуванням обставин події злочину.

Ефективному розслідуванню злочинів сприяє з'ясування даних, що становлять криміналістичну характеристику вбивств, тобто сукупності криміналістично значущих елементів, які сприяють найбільш швидко-му розслідуванню. До елементів криміналістичної характеристики вбивств належать:

- 1) спосіб вчинення;
- 2) спосіб приховування;
- 3) місце, час та обстановка;
- 4) типові сліди вбивства;
- 5) особа злочинця;

б) особа потерпілого.

Так, при розгляді першого елемента характеристики — способу вчинення злочину — важливо з'ясувати, як саме вбивство було вчинено — в умовах неочевидності або очевидності. З'ясування цієї обставини впливає на планування та організацію розслідування. У першому випадку факт вчинення вбивства неочевидний, і особа, яка вчинила цей злочин, невідома. Завданням розслідування є встановлення особи злочинця, обставин вчинення злочину та особи потерпілого.

Вбивство, вчинене в умовах очевидності, характеризується тим, що особа злочинця відома, злочин вчинено в присутності інших осіб. Завданням розслідування є встановлення обставин злочину, виявлення речових доказів, встановлення особи потерпілого і мотивів вбивства.

Розглянемо основні елементи криміналістичної характеристики вбивств.

Спосіб вчинення. Способи вбивств надзвичайно різноманітні: застосування вогнепальної і холодної зброї, удавлення зашморгом, дія високої температури, утоплення та ін. Спосіб вчинення часто вказує на особу злочинця і дозволяє висувати версії як щодо вбивці, так і щодо мотивів учинення злочину. Спосіб вчинення злочину орієнтує слідчого на комплекс слідів і речових доказів, які можуть бути виявлені у процесі розслідування. Крім того, спосіб вчинення може сприяти встановленню особи потерпілого (мається на увазі характер попередніх стосунків потерпілого зі злочинцем).

Спосіб приховування. Найбільш традиційними способами приховування є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховування особи потерпілого. Як правило, такі дії пов'язані з бажанням вбивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до злочину.

Час, місце та обстановка події злочину. Звичайно злочинець обирає час, коли немає свідків, коли потерпілий один у будинку, офісі або іншому місці, нерідко вечірній або нічний. Місце вчинення вбивства — найчастіше безлюдна місцевість чи квартира, в якій

потерпілий може бути один. Також це можуть бути транспорт (автомобільний чи залізничний), зруйновані будинки або такі, що будуються, інші місця, куди через різні обставини потрапляє потерпілий. Місце злочину, як і обстановка, є надзвичайно важливим джерелом інформації, бо воно містить велику кількість слідів і речових доказів, що визначають на-прям розслідування і висунення слідчих версій.

Типові сліди вбивства. «Слідову картину» утворюють обставини і сліди події злочину. Їх виявлення, аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяють побудувати картину події, сформувані уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу по-терпілого та обставини події, виявити негативні обставини, сліди при-ховування злочину.

Особа злочинця. Соціальний і психологічний портрет вбивці має різноманітні риси залежно від того, чи є злочин умисним або його вчинено з необережності. Злочинець, який вчинив убивство умисно, характеризується негативно, має такі якості, як агресивність, жорсто-кість, егоїзм, цинізм, зневага до чужих інтересів, розпущеність тощо. Серед злочинців цієї категорії переважають наркомани, сексуальні пси-хопати, особи з психічними відхиленнями. У випадках необережних убивств злочинці, як правило, не мають таких якостей. Дії злочинця на місці події дозволяють дійти висновків щодо його обережності, проду-маності дій, наявності фахових навичок, сили, жорстокості та ін.

Особа потерпілого. Особа потерпілого нерідко вказує на особу злочинця (зв'язки потерпілого зі злочинцем, характер їхніх стосунків, мотиви вчиненого злочину). Тому вивчення особи потерпілого дозволяє висунути версії щодо вбивці, мотивів учинення злочину, в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого.

§ 2. Початковий етап розслідування

У процесі розслідування вбивств необхідно з'ясувати низку об-ставин, що сприяють

встановленню істини. До них належать:

- 1) безпосередня причина смерті;
- 2) що мало місце — насильницьке заподіяння смерті чи смерть сталася з інших причин (нещасний випадок, хвороба);
- 3) в який спосіб, за допомогою яких знарядь вчинено вбивство;
- 4) час настання смерті (має важливе значення для встановлення багатьох обставин, зокрема часу вчинення злочину, визначення кола можливих свідків, організації оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з пошуком злочинця, та ін.);
- 5) місце вчинення вбивства;
- 6) обставини, за яких вчинено вбивство;
- 7) особа жертви (може бути встановлена у разі виявлення докумен-тів, які посвідчують особу, а також пред'явлення для впізнання особам, котрі першими виявили потерпілого, або тим, які проживають поруч з місцем події; особа жертви може бути встановлена шляхом звернення до криміналістичних обліків, зокрема до дактилоскопічного та обліку осіб, які зникли безвісти);
- 8) співучасники вбивства і роль кожного з них у вчиненні зло-чину;
- 9) особа вбивці (може бути встановлена шляхом опитування свідків, складання суб'єктивного портрета, його показу по телебаченню);

10) мотиви вбивства (помста, користь, ревності, бажання усунути конкурента, «розборки» організованих злочинних груп);

11) обставини, що сприяли вбивству (умисному чи з необережності), заходи, яких треба вжити для попередження таких злочинів.

Перелічені обставини є основними питаннями при розслідуванні вбивств, але не вичерпують їх.

Першочергові дії при розслідуванні вбивств включають невідкладні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи. До останніх належать організація переслідування злочинця, опитування громадян, які першими виявили труп, або тих, які перебували на місці злочину, організація спостереження на вокзалах, пристанях, улаштування засідок тощо.

Першочерговою невідкладною слідчою дією є огляд місця події і трупа. Особливості огляду місця події у справах цієї категорії випливають із специфіки характеру вбивства (застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо). Важливими є також пошук і огляд слідів та речових доказів. Характер вбивства орієнтує слідчого на пошук слідів, характерних для застосування тих чи інших знарядь та засобів учинення злочину. Так, слідами застосування вогнепальної зброї можуть бути гільзи, стріляні кулі, іноді пістолет, а також сліди крові, сліди опору (боротьби) і, що особливо важливо, мікросліди та сліди нашарування. Аналіз таких слідів дозволить дійти висновку про вид зброї, з якої було здійснено постріл. При дослідженні мікрослідів (крупинок, ниток) можна встановити групову належність тканини одягу злочинця.

У випадках, коли наявні ознаки отруєння, на місці події необхідно вилучити посуд із залишками харчів, лікарські препарати (порошки, пляшки з ліками), виділення потерпілого.

При удавленні зашморгом чи повішенні особливу увагу слід зосередити на матеріалі зашморгу, його формі, способі в'язання, оскільки це часто пов'язано з фаховими

навичками особи, яка вчинила злочин, і вказує на певне коло осіб, які можуть бути причетними до події.

Так, при розслідуванні вбивства шляхом удавлення зашморгом жінки, труп якої було виявлено у водосховищі, дослідження характеру в'язання зашморгу вказувало на те, що воно притаманно фаховим діям телятників — саме так зв'язують телят. Зять потерпілої був телят-ником. Незважаючи на висунуте ним неправдиве алібі, вину його було доведено.

Огляд місця події і трупа здійснюється з участю судово-медичного експерта, який виконує у цьому випадку функції спеціаліста. Він до-помагає слідчому в проведенні огляду, зосереджуючи свою увагу на огляді трупа. Проте це не означає, що огляд трупа здійснюється тільки судово-медичним експертом, слідчий бере в ньому найактивнішу участь. Огляд трупа проводиться в певній послідовності. Саме у такій послідовності в протоколі фіксуються його результати. При огляді трупа в протоколі зазначаються:

а) загальні дані (зріст, вік, стать, поза, положення);

б) одяг (його стан, ознаки, наявність слідів дії знаряддя вбивства);

в) будова тіла, колір шкіри, особливі прикмети;

г) ушкодження, що є на тілі (розмір, форма, місце розташування).

Велике значення має огляд ложа трупа (тобто місця його виявлення). Тут можуть бути знайдені документи, предмети, загублені злочинцем, знаряддя вбивства та інші сліди, що мають значення для з'ясування характеру вчиненого злочину.

У процесі огляду місця події внаслідок аналізу виявленого слідчий у процесі моделювання картини злочину може виявити негативні обставини — такі, що суперечать даним про

природний розвиток подій. Зокрема, це можуть бути посмертний характер странгуляційної борозни при заяві про самогубство потерпілого, відсутність крові при чималій кількості ножових поранень тощо.

До першочергових слідчих дій належить також призначення судово-медичної експертизи. Серед питань, що вирішуються судово-медичною експертизою, можуть бути такі: причина смерті, час її настання; характер та послідовність ушкоджень; чи міг потерпілий сам нанести собі ушкодження; прижиттєвість або посмертність ушкоджень трупа; його резус-фактор, що сприяє визначенню особливостей крові, сліди якої можуть бути виявлені на одязі підозрюваного. Судово-медична експертиза відкриває можливість для індивідуальної ідентифікації особи по крові, частках м'язів, фрагментах кісток тощо. Поряд із судово-медичною експертизою можуть призначатися й інші експертизи, в тому числі судово-балістична, трасологічна, дактилоскопічна, біологічна тощо.

Невідкладною слідчою дією є пред'явлення трупа для впізнання. Необхідність у цьому виникає тоді, коли іншим шляхом особу потерпілого встановити неможливо. Пред'явлення для впізнання здійснюється у морзі особам, які заявили про зникнення, або можливому вбивці. Пред'явленню для впізнання передують допит заявників про прикмети зовнішності та одягу потерпілого, а також туалет трупа з метою надати зовнішності прижиттєвого вигляду. Результати пред'явлення для впізнання фіксуються у протоколі.

При розслідуванні вбивств особливе місце посідає допит свідків. До плану допиту включаються всі питання, що характеризують склад злочину. Важливе значення має деталізація показань, оскільки вона може містити необхідну інформацію для контрольних запитань і перевірки показань як свідків, так і обвинувачених. Показання свідків можуть мати значення для розшуку злочинця (опис прикмет зовнішності) та наступного пред'явлення для впізнання.

При розслідуванні вбивств однією з важливих слідчих дій є обшук, мета якого — виявлення слідів і речових доказів причетності особи до злочину. В процесі обшуку слідчий має орієнтуватися на пошук: одягу і взуття злочинця, що були на ньому під час події; знарядь і засобів за-подіяння смерті; цінностей і предметів, що належали потерпілому; зброї і боєприпасів; листування, фотознімків та інших даних, що можуть пояснити характер стосунків між злочинцем і потерпілим; слідів крові.

При проведенні обшуку в будинках, надвірних будівлях і на дво-рових ділянках можуть бути виявлені сліди розчленування та останків розчленованого трупа.

Успіх розслідування вбивств визначається його плануванням, яке в своїй основі передбачає висунення версій, виявлення доказів унаслідок логічного аналізу їх походження, ролі та значення. Висунення загаль-них версій є важливим етапом планування і здійснюється на тій стадії розслідування, коли вже проведено основні невідкладні слідчі дії. Аналізуючи одержані докази, слідчий висуває найбільш ймовірні версії, серед яких суттєве значення мають версії про осіб, які вчинили вбивство, і мотиви вчинення злочину. Залежно від одержаних матері-алів можуть бути висунуті такі слідчі версії:

- а) смерть є наслідком вбивства;
- б) смерть є наслідком самогубства;
- в) смерть є наслідком нещасного випадку;
- г) природна смерть.

Щодо мотивів вбивства можуть бути висунуті такі версії:

- а) вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- б) вбивство із помсти;
- в) вбивство з метою приховування іншого злочину і страху викриття;

г) вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про по-терпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.);

г) вбивство у сварці, бійці;

д) вбивство з необережності;

е) вбивство при необхідній обороні.

Неприпустимо додержуватися однієї версії, якою б правдоподібною вона не здавалася.

Висунення слідчих версій сприяє вирішенню таких питань: 1) чи вчинено вбивство в місці виявлення трупа; 2) шляхи проникнення вбивці до місця злочину або виявлення трупа; 3) діяла на місці злочину одна людина чи декілька; 4) що змінив на місці події вбивця; 5) тривалість перебування вбивці на місці події; 6) час вчинення вбивства (час доби); 7) положення жертви і вбивці в момент вбивства; 8) які дії, крім вбивства, вчиняв злочинець на місці злочину; 9) які предмети залишив убивця на місці злочину; 10) які сліди з місця події могли залишитися на вбивці; 11) хто і звідки міг бачити і чути те, що відбувалося.

§ 3. Особливості розслідування деяких видів убивств

У загальній методиці розслідування вбивств виділяють декілька особливих методик, що відрізняються за специфікою, яка визначається ситуацією. До них належать методика розслідування вбивств, що маскуються під нещасний випадок; методика розслідування

вбивств за відсутності трупа потерпілого; методика розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа; методика розслідування вбивств на замовлення. Кожна з названих методик має свої особливості в організації провадження першочергових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Вбивства, що маскуються під нещасний випадок чи самогубство. Найважливішою слідчою дією при розслідуванні таких убивств є огляд місця події і трупа. При цьому особливу увагу звертають на обставини виявлення трупа, його положення, стан одягу, сліди боротьби чи опору. В процесі огляду можуть бути виявлені певні невідповідності (негативні обставини), характер яких дозволяє висунути версію про те, що мало місце інсценування події. До таких належать сліди, що суперечать загальній картині події або явно вказують на те, що подія відбувалася в іншому місці чи мала інший характер. Так, при огляді місця авто-транспортної події наявність різаних ран на тілі потерпілого внаслідок наїзду є обставиною, що вказує на вбивство, інсценоване як нещасний випадок. Виявлення посмертної странгуляційної борозни на трупі як наслідок наїзду потяга також є результатом інсценування і вказує на інший характер події, ніж той, що передбачався. Вбивства, що маскуються під нещасний випадок на виробництві, також вимагають ретельного аналізу слідів при огляді місця події, їх розміщення, співвідношення з частинами механізмів, що рухаються, співвідношення з часом вмикання чи вимикання механізмів. У цих випадках дуже важливим є зіставлення показань свідків з результатами огляду і даними судово-медичної експертизи, що можуть виявити невідповідність, яка вказує на вбивство.

При розслідуванні вбивств, що інсценуються під самогубство, дійсна картина того, що сталося, може бути з'ясована внаслідок проведення як невідкладних, так і наступних слідчих дій. Так, при огляді місця події важливо встановити, чи міг загиблий сам собі нанести по-ранення, зав'язати зашморг (останнє може вказати на фахові навички) чи мають місце сліди боротьби або опору, що відображено як на трупі, так і в обстановці події (розбиті меблі, сліди крові на предметах обстановки). У разі застосування вогнепальної зброї важливо встановити дистанцію, з якої було здійснено постріл, виявити на пістолеті сліди пальців руки, що належать потерпілому або іншій особі.

Судово-медичне дослідження трупа дозволяє встановити сліди прижиттєвого або посмертного ушкодження, головним чином странгуляційної борозни. У випадках самогубства шляхом повішення проведенням слідчого експеримента з використанням вантажу, рівного вазі тіла загиблого, необхідно встановити, чи витримує мотузка вагу тіла.

У практиці розслідування трапляються випадки, коли особа, яка вчинила самогубство, залишає перед смертю листи, записки. Якщо факт написання листа загиблим викликає сумнів, слід призначити судово-почеркознавчу експертизу. При розслідуванні самогубства важливо зібрати дані про спосіб життя загиблого, встановити його психологічний стан, з'ясувати, чи не було заяв про прагнення піти із життя. У необхідних випадках можна призначити судово-психіатричну або судово-психологічну експертизу за матеріалами справи.

Вбивства за відсутності трупа потерпілого. У випадках зникнення особи, коли обставини вказують на можливість вбивства, приводом для порушення кримінальної справи і розслідування є заяви чи інші дані про її зникнення. Першочерговою слідчою дією в цій ситуації виступає допит заявника і свідків у справі. Під час допиту з'ясовуються час уходу (від їзду) особи, яка зникла (години і хвилини), можливий шлях її слідування, прикмети зовнішності, одягу, мета уходу (від їзду), місце, куди особа мала прибути, дані про стан здоров'я, психічний стан, настрій. Слід з'ясувати також наявність у зниклого цінностей, грошей, документів, що засвідчують особу, дрібних речей — брелоків, запальничок, ключів та ін.

Оперативним шляхом треба перевірити місця можливого перебування особи — місце роботи, проживання, місця проживання родичів і знайомих, лікарняні заклади, морги, місця затримання органами міліції та ін.

Допит свідків має на меті з'ясувати певні дані про зниклу особу, зокрема, її стосунки у сім'ї, наміри виїхати в певному напрямку, стосунки із знайомими, друзями, інтимні зв'язки, що приховуються. За показаннями свідків можна скласти приблизний маршрут руху особи до її зникнення, а в місцях можливого її перебування провести огляд з метою виявлення трупа. Рекомендується надіслати окремі запити до місць проживання родичів та друзів зниклої особи з метою з'ясувати її перебування.

У процесі розслідування слідчий повинен скласти план розшуку трупа відповідно до місця його можливого приховування. Разом із цим, складаючи реєстраційну карту особи, яка зникла безвісти, слідчий робить запити в органи міліції інших областей про можливе виявлення невпізаного трупа, прикмети якого схожі з прикметами особи, яка зникла. Необхідно також вилучити якомога більшу кількість фото-знімків особи, яка зникла, здебільшого близьких до часу зникнення.

За злочинами цієї категорії заявники нерідко є особами, які вчинили вбивство. З метою встановлення їх можливої причетності слідчий після порушення кримінальної справи повинен провести огляд можливого місця події. Це можуть бути квартира, надвірні будівлі, підвали, присадибна ділянка. Підставами для огляду можуть бути показання свідків про неприязні стосунки, погрози, майнові домагання тощо. При огляді слід виявляти негативні обставини (пішла взимку до крамниці — шапка і пальто на місці; поїхала до родичів — не взяла носильних речей і взуття), а також на сліди крові, розкопування в надвірних будівлях і на присадибній ділянці.

Так, у справі про зникнення громадянина Б., який начебто поїхав до своєї дочки, слідчий при огляді звернув увагу на свіжопофарбовані панелі кухні в квартирі зниклого. За словами свідків, ремонт було зроблено за тиждень до зникнення Б., при цьому панелі він фарбував сам блакитною фарбою, що різко відрізнялася від нового — коричневого — покриття. Дослідження зіскобів підтвердило наявність слідів крові. За показаннями свідків, жінка зниклого пересажувала смородину на ділянці під час її цвітіння, що викликало подив сусідів. При проведенні розкопок було виявлено труп.

Вбивства, пов'язані з розчленуванням трупа. При порушенні кримінальної справи, пов'язаної із виявленням частини чи частин трупа, огляд місця події має своєю метою виявлення всіх частин трупа, огляд прилеглої місцевості, пакувальних матеріалів, а також засобів доставлення частин трупа до місця їх виявлення. Для виявлення інших частин трупа необхідно надіслати запити до сусідніх областей, вказавши приблизно час і спосіб розчленування. Виявлені частини трупа повинні зберігатися в морзі на час можливого виявлення інших частин. Слід зазначити, що пакувальні матеріали мають бути не тільки ретельно оглянуті (траплялися випадки, коли на газетах були виявлені адреси причетних осіб), а й сфотографовані та залучені до справи як речові докази, що можуть бути пред'явлені для впізнання.

Однією з невідкладних слідчих дій при виявленні частин трупа є призначення судово-медичної експертизи, в процесі якої можуть бути поставлені та вирішені такі питання:

- 1) чи є виявлене частинами тіла людини;
- 2) чи належать усі виявлені частини одному трупу;

- 3) стать, вік, зріст потерпілого, чи є ознаки (шрами, татуювання), що можуть сприяти встановленню особи;
- 4) причина смерті, час її настання, прижиттєво або помертньо було здійснено розчленування трупа;
- 5) яким предметом заподіяно смерть, яким знаряддям (припустимо) розчленовано труп, чи залишилися на кістках і хрящах трупа сліди знаряддя розчленування, що мають індивідуальні ознаки;
- 6) чи має особливості спосіб розчленування трупа, який вказує на фахові навички злочинця;
- 7) чи був потерпілий хворим; ознаки захворювання.

Разом з призначенням судово-медичної експертизи мають виконуватися дії, пов'язані з ідентифікацією особи загиблого, зокрема, демонстрація фотографії по телебаченню, дактилоскопіювання з метою перевірки за криміналістичними облікам попередньої судимості, заповнення картки невпізанного трупа з метою її зіставлення з картками осіб, які зникли безвісти, пред'явлення частин тіла для впізнання особам, які заявили про зникнення їх рідних чи близьких. При встановленні особи вбитого подальші слідчі дії спрямовані на з'ясування його родинних, дружніх, інтимних зв'язків для встановлення осіб, причетних до злочину, і місця його вчинення.

У процесі проведення обшуків слід зосереджувати увагу на пошуку слідів крові, знарядь розчленування, пакувальних матеріалів (їх частин), які в подальшому можуть бути використані для встановлення причетності особи до вчиненого злочину.

При затриманні та освідуванні підозрюваного необхідно зосереджувати увагу на слідах крові, а також слідах боротьби чи опору.

Запитання для самоконтролю

1. Які існують види вбивств?
2. Які використовуються способи вчинення вбивств?
3. Які місця вчинення вбивств обираються найчастіше?
4. Які особливості має особа вбивці?
5. Які обставини необхідно з'ясувати у процесі розслідування вбивств?
6. Які слідчі дії при розслідуванні вбивств належать до першочергових?
7. У чому полягають особливості проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств?
8. Які існують типові версії при виявленні трупа?
9. Які існують особливості розслідування вбивств, що маскуються під нещасний випадок чи самогубство?

10. Які існують особливості розслідування вбивств за відсутності трупа?

11. Які існують особливості розслідування вбивств з розчленуванням трупа?